

ИЗПОЛЗУВАНЕ НА СРАВНИТЕЛНИЯ МЕТОД ПРИ ИЗУЧАВАНЕ ГЕОГРАФИЯТА НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО В БЪЛГАРИЯ

Т. Йорданов

Ефективността от обучението по икономическа география на България зависи от много фактори, по-важни от които са: съдържанието на учебния материал, хорариумът на часовете, учебната програма, научната и методическата подготовка на учителите по география, учебникът и учебно-помощната литература, подготовката на учениците по икономическа география на задграничните страни и пр. Обаче най-голямо значение има съдържанието на учебния материал, което трябва да дава основите на икономическата география на България. Все още обаче икономическата география като учебен предмет изостава от науката икономическа география. В трактовката на учебния материал по икономическа география на България все още преобладава описанието, а обяснението, разкриването на взаимната връзка и обусловеност между изучаваните явления и обекти, или съвсем не се засяга, или за него само се загатва. Поради това на учениците се поднасят нетрайни, недостатъчно обвързани знания, които натоварват главно паметта и малко спомагат за развитието на логическата им мисъл.¹ Ето защо крайно време е да се преодолее и в това отношение изоставането на икономическата география като учебен предмет от икономическата география като наука.

В миналото, когато главна задача на географията е била да открива и опознава нови земи и да запознава хората с тях, основен неин метод е бил описанието. Обаче съвременната икономическа география като наука не се задоволява само с описанието, а разкрива сложните взаимни връзки между отраслите на стопанството, връзките между стопанството и природните условия, трудовите ресурси, технологическите процеси, вътрешните и външните пазари и т. н. Тези нови задачи на икономическата география като наука наложиха изменение и на методите, които тя използва. Методът на описанието вече не е достатъчен, затова наред с него все повече се използват анализът, синтезът, сравнителният метод, балансовият метод, математическите методи и пр. Тези изменения в задачите и методите на икономическата география като наука трябва да намерят отражение и в съдържанието и методите на икономическата география като учебен предмет.

За изоставането на икономическата география като учебен предмет от икономическата география като наука немалка роля играе и намаленият размер на учебниците. Някои органи на МНП в стремежа си да облекчат учениците, което по начало е правилно, стигнаха до крайност, като по шаблон силно намалиха обема на учебниците. При кратките учебници отпаднаха много от обясненията, а спецификата на икономическата география е такава, че за да се изяснят нещата в достъпна за учениците форма, е необходимо текстът да не бъде под определен минимум.

Безогледното съкращаване обема на учебниците е израз на формализъм към учебното дело, защото учениците по-трудно и за повече време научават необходимия учебен материал от съвсем кратките учебници, отколкото от по-голям учебник, в който са дадени основните обяснения и доказателства. Ето защо необходимо е да се ликвидира този формализъм и размерите на учебниците по география да се увеличат до необходимия обем. Това ще спо-

¹ Т. Йорданов — За по-трайни знания при обучението по география на България, Известия на БГД, т. IV (XIV), С., 1964.

могне за повишаване ефективността от обучението, от което нашето социалистическо общество е много заинтересувано.

Целта на настоящата статия е да посочим как чрез приложението на сравнителния метод учебният материал по икономическа география на България може да се приведе в значителна степен в съответствие с икономическата география като наука и как чрез този метод се разкриват резерви за повишаване ефективността от обучението

Използуване на сравнителния метод при обучението по география

Проблемата за приложението на сравнителния метод при обучението по география остава все още неразрешена, въпреки че този метод се е използвал в географията много отдавна. Неговото голямо значение се подчертава от известния педагог К. Д. Ушински, който посочва: "... Ако искате да разберете ясно какъвто и да е предмет на природата, то огледете го от най-сходните с него предмети и намерете в него сходство с други предмети. Само така вие ще си изясните съществените признаци на предмета, а това значи и да го разберете."¹

В своя класически труд по методика на преподаването на икономическата география Н. Н. Барански не се спира на сравнителния метод като самостоятелен учебен метод, обаче изтъква неговото голямо значение при преговора.² А. В. Дарински³, В. А. Щенев⁴ и други считат сравнението като прием, който има голямо значение при разкриване спецификата на изучаваните географски обекти. В. Г. Ердели⁵, С. Ф. Каргалова и Т. С. Панфилова,⁶ А. А. Селиевска⁷ и други препоръчват сравнителния метод като специфичен учебен метод за географията. В специалния си труд по методика на преподаването на икономическата география на задграничните страни А. Е. Бибики⁸ не се спира на сравнителния метод и неговото значение при обучението, обаче когато разглежда проблемата за усвояването на статистико-икономическите показатели, той препоръчва сравнението като средство, за да могат учещите се съзнателно да възприемат количествените показатели на изучаваните явления и обекти.

От направения кратък преглед може да се направи извод, че в Съветския съюз все още недостатъчно са разработени проблемите относно използването и значението на сравнителния метод при обучението по география. Много автори считат сравнението за прием и го подценяват като самостоятелен и типичен за географията учебен метод.

Както в СССР, така и в България проблемата за използването на сравнителния метод при обучението по география е недостатъчно разработена. М. Печевски⁹ счита сравнението за логически прием при обучението, а П. Векилска и Ст. Стамболиев в единствено у нас изследване на значението на сравнението при обучението по география в средния курс правилно твърдят, че "... сравнението може да се използва не само като прием, но и като учебен метод".¹⁰

За да бъде по-пълноценно обучението по икономическа география, ние считаме, че наред с другите учебни методи е необходимо да бъде използван и сравнителният

¹ К. Д. Ушинский — Избранные педагогические сочинения, т. II, М., стр. 436.

² Н. Н. Баранский — Методика преподавания экономической географии, М., 1960, стр. 366.

³ А. В. Даринский — Методика преподавания географии, М., 1958, стр. 74.

⁴ В. А. Щенев — Обучение приему сравнения в курсе географии частей света и важнейших государств. География в школе, № 5, 1964.

⁵ В. Г. Эрдели — Методика преподавания географии, М., 1949, стр. 86, и др.

⁶ С. Ф. Каргалова и Т. С. Панфилова — Преподавание экономической географии зарубежных стран, М., 1953, стр. 50, 72.

⁷ А. А. Селиевская — О сравнительном методе в преподавании географии. География в школе, № 1, 1952 г.

⁸ А. Е. Бибики — Методика преподавания экономической географии зарубежных стран, М., 1958, стр. 67.

⁹ М. Печевски — Методика на обучението по география, С., 1965, стр. 65.

¹⁰ П. Векилска и Ст. Стамболиев — Сравнението при обучението по география в средния курс, Известия на Педагогическия институт при БАН, кн. XIX, С., 1965, стр. 9.

метод, който намира широко приложение^{*} при научните изследвания в съвременната икономическа география. Спонтанен пример в това отношение ни дава И. М. Маергоиз.¹ Освен това при обучението по икономическа география със студенти от първи курс във ВИИ „Карл Маркс“, София, които по възрастови особености малко се различават от учениците от X клас, ние все по-широко използваме сравнителния метод и получаваме добри резултати. Чрез работата с този метод студентите по-активно и по-задълбочено участват при усвояването на учебната материя, по-системно затвърдяват изученото, самостоятелно правят изводи и получават по-трайни познания. Този метод частично сме отразили и в учебниците по икономическа география.² С успех той може да бъде използван и при обучението в средния и в горния курс на средните училища, в институтите за учители и др. Ние все повече се убеждаваме, че А. А. Селиевска правилно препоръчва: "... наред с краеведението и работата с картата той (сравнителният метод — бел. Т. Й.) трябва да бъде един от основните методи в преподаването на географията"³.

Приложението на сравнителния метод в съчетание с много други методи и условия спомага за повишаване ефективността от обучението по икономическа география в следните по-важни направления:

а) при разкриване на съществените различия и сходства между изучаваните икономикогеографски явления и обекти, което е важен етап от умствената дейност за формиране на понятията за тях; б) при изясняване количествените и качествените различия, така много характерни за икономическата география; в) като средство за активизиране на учебно-познавателната дейност на учещите се; г) за затвърдяване и обобщаване на придобитите знания; д) съдейства за конкретно и убедително идейно-политическо възпитание на учещите се в социалистически дух; е) основно средство за създаване на редица умствени умения и навици у учещите.

Някои от тези направления ще илюстрираме с примери, свързани с изучаване на географията на селското стопанство на България в X клас на общообразователните средни политехнически училища.

1. Използуване на сравнителния метод за разкриване на съществените различия и сходства между селското стопанство на България и на другите страни.

За да бъдат разкрити най-съществените и най-общите черти на селското стопанство на нашата страна, е необходимо пред учениците да се разгледат проблемите: мястото на селското стопанство в националния доход на страната; относителният дял на населението, заето в селското стопанство; мястото на селското стопанство в износа на страната; снабдеността с обработваема земя средно на глава от населението, или на глава от активното население, заето в селското стопанство; степента на интензификация на селското стопанство; структурата на селскостопанското производство и пр.

При разглеждане на всички тези и на много още проблеми е необходимо да се правят сравнения с други страни и с други обекти в България, защото само по такъв начин по-ярко изпъкват и по-лесно ще се разбират от учещите се съществените особености от селското стопанство на България. За съжаление мнозина учители дори и автори на учебници у нас силно подценяват сравнителния метод. Например в учебника по икономическа география на България за X клас⁴, както и в другите учебници, този метод се прилага главно за разкриване някои различия в развитието на народното стопанство и изменението на облика на селищата при капитализма и социализма. Тези сравнения са важни, но са недостатъчни, защото не засягат сравненията в териториален аспект, които са много съществени за икономическата география като наука и като учебен предмет. Този вид сравнения

¹ И. М. Маергоиз — Чехословацкая социалистическая республика (экономическая география), М., 1964.

² Т. Йорданов и Хр. Маринов — Икономическа география на капиталистическите страни, С., 1960. Икономическа география на Съветския съюз и страните с народна демокрация, С., 1962.

³ А. А. Селиевская — цит. статия, стр. 29.

⁴ И. Пенков, М. Гловня, М. Паскова, Т. Христов — Икономическа география на България, Икономическа география на Съветския съюз, С., 1965.

е силно подценен и в университетския курс по икономическа география на България, чрез който се подготвят самите учители.¹

Голямо образователно и идейно значение при проучване географията на нашето селско стопанство има въпросът за мястото на селското стопанство в националния доход на България. Необходимо е да се изясни, че при условията на капитализма, когато нашата страна беше икономически изостанала, селското стопанство през 1939 г. заемаше 65%, а промишлеността — 15%, от националния доход. Обаче при социализма индустриализацията на страната се развива с бързи темпове, поради което още през 1961 г. промишлеността заема 51%, а селското стопанство — 32% от националния доход. Това сравнение между структурата на националния доход при капитализма и при социализма убеждава учещите се, че България коренно е изменила своя икономически облик и че вече се е превърнала в индустриално-аграрна страна. Необходимо е обаче по този въпрос да се направи сравнение и с други страни, защото чрез него по-ясно изпъкват различията или сходствата в това отношение между България и другите страни. За целта трябва да се направи сравнителен анализ на данните от следната таблица:

Таблица 1

Относителен дял на селското стопанство в националния доход през 1961 г. (в %)²

Страна	%	Страна	%	Страна	%
Турция	49	Югославия	26	Франция	14*
Гърция	35	СССР	22	ГДР	11
България	32	Италия	21*	ГФР	10*
Румъния	31	Чехословакия	15	Белгия	8*
				Англия	4

* Данни за 1955 г.

Чрез сравнения по тази таблица учениците се убеждават, че по относителен дял на селското стопанство в националния доход нашата страна е на еднакво равнище с Румъния и заема междинно положение между типичните високо развити промишлени държави, като СССР, Италия, ЧССР, от една страна, и аграрно-индустриалните държави, като Турция и Гърция, от друга страна. При изясняването на тези сходства и различия е необходимо да се допълни, че стопанството в типичните индустриални страни в известна степен е едностранчиво развито. Тези страни са в голяма зависимост от вноса на храни и суровини за своята промишленост. Така например селското стопанство осигурява: в Англия 35%, в ГФР 65%, а във Франция 95% от употребяваните храни (по калории).³

Сравнителният метод може и трябва успешно да се прилага и при изясняването на проблемата за структурата на селското стопанство в България. Обикновено растениевъдството у нас заема 65%, а животновъдството 35% от селскостопанското производство. За да разберат учещите се, че България е растениевъдна страна, необходимо е да се направят сравнения с други страни. За тази цел могат да бъдат анализирани данните от следната таблица:

¹ И. Пенков, Т. Христов — Икономическа география на България, С., 1965.

² Таблицата е съставена по данни от „Мировая экономика“ — краткий справочник пропагандиста, М., 1964, стр. 25, и данни по Георги Костадинов и Райо Раев — Справочник по икономиката на селското стопанство на НРБ, С., стр. 29.

³ Т. Йорданов, Хр. Маринов, Икономическа география на капиталистически страни, С., 1960, стр. 77, 129, 159.

Таблица 2

Структура на селскостопанското производство (в %)¹

Страна	Растение- въдство	Животно- въдство	Страна	Растение- въдство	Животновъдство
		35	Югославия	58	42
България	65	24	Полша	60	40
Гърция	76	32	Франция	39	61
Турция	68	33	ГФР	29	71
Италия	67	33	Швеция	28	72
Испания	67	35	Англия	27	73
Румъния	65		Дания	14	86

Анализът на сравнителните данни от горната таблица показва, че по структура на селското стопанство България прилича на останалите южноевропейски страни (Гърция, Италия, Испания), обаче много се отличава от западноевропейските и северноевропейските страни (ГФР, Англия, Дания, Швеция и др.), които са типични животновъдни страни. Там животновъдството заема 65 — 86% от селскостопанското производство. Обаче трябва да се посочи, че съвсем не е достатъчно само да се констатира сходствата или различията в структурата на селското стопанство, а те трябва да бъдат и разяснени от преподавателя.

В разглеждания случай трябва да се разясни пред учещите се, че страните от Западна и Северна Европа имат по-благоприятни природни и икономически условия за развитие на животновъдство, отколкото за растениевъдство. Поради по-голямата влажност през цялата година и меката зима ливадите и пасищата в тези страни са много продуктивни, отколкото в земите на Южна Европа, включително и в България, където летните засушавания задържат развитието на тревистата растителност. Това показва, че естествената фуражна база на животновъдството в Западна и Северна Европа е много по-голяма, отколкото в Южна Европа. Освен това големият процент на градското население в Англия (78%), в ГФР (78%), в Дания (74%), в Швеция (73%), във Франция (63%) и др.² създава голям вътрешен пазар за животновъдни произведения и особено за мляко и млечни произведения. Многогодишният подбор на породите на добитъка също така, както и благоприятните условия за механизация на много от животновъдните процеси стимулират развитието на животновъдството в тези страни.

От друга страна, трябва да се поясни пред учещите се, че в България, както и в другите страни от Южна Европа, природните и икономическите условия са по-благоприятни за развитие на растениевъдството, отколкото за животновъдството. Трябва да се разясни още, че у нас при капитализма и при социализма структурата на селското стопанство се е запазила досега еднаква, обаче според перспективния план за развитието на народното стопанство до 1980 г. относителното изоставане на животновъдството ще бъде преодоляно и то ще заеме близо 40% от селскостопанското производство.

По такъв начин чрез сравняване с други страни по-ясно изпъква и по-лесно се заучава от учещите се растениевъдният характер на селското стопанство на България, което е негова съществена черта.

Сравнителният метод предлага на учениците големи възможности по-добре да се запознаят с различията в структурата на селското стопанство по територията на страната — по райони, подрайони, микрорайони, физикогеографски области и пр. Така например в поречието на Струма и Арда, в по-голямата част от Пазарджишко-Пловдивското поле и другата растениевъдството е силно развито и заема 85—95% от селскостопанското производство, а животновъдството там е съвсем слабо развито. Обаче в зърнопроизводителните райони в Дунавската равнина, в низините в

¹ Таблицата е съставена по данни от Георги Цветков — Селското стопанство в света (в цифри), С., 1961, стр. 30 — 32.

² Вж. Население мира (справочник), М., 1965, стр. 94, 95.

Югоизточна България, както и около големите градове, животновъдството е по-добре развито, отколкото в останалите територии.

Тези различия в структурата на селското стопанство по територията на България представляват съществена черта на този отрасъл на народното ни стопанство и трябва да бъдат добре разяснявани пред учещите се. Например силно развитото тютюнопроизводство в по-голямата част от долината на Струма и в Източните Родопи не благоприятствува за развитието на животновъдството. Също така голямото развитие на зеленчукопроизводството, лозарството, овошарството, тютюнопроизводството и пр. в Пазарджишко-Пловдивското поле не стимулират развитието на животновъдството. В това отношение обаче на места се е стигнало до неоснователно намаляване на животновъдството. В някои микрорайони то не може да осигури необходимото количество мляко за населението или оборски тор, който е така много необходим за качеството на тютюна, за развитието на зеленчукопроизводството и пр. Крайно време е тези макар и частични диспропорции в структурата на селскостопанското производство да бъдат преодолени, като там са засили животновъдството.¹

Известно е, че земята е най-важното и най-главното средство за производство при селското стопанство. Ето защо снабдеността с обработваема земя средно на глава от населението е съществена черта за селското стопанство на коя и да е страна. Тази съществена черта трябва да бъде добре изяснена при обучението, а за да бъде по-лесно разбрана от учещите се, трябва да бъде приложен и сравнителният метод. За целта е необходимо да бъде сравнена в това отношение нашата страна с други страни. Вярна представа за снабдеността с обработваема земя средно на глава от населението в България и другите страни дава на учениците следната таблица

Таблица 3
Обработваема земя средно на човек през 1961 г.²

Страна	Дка на човек	Страна	Дка на човек	Страна	Дка на човек
Япония . . .	0,6	Индонезия . .	2,0	Унгария . . .	5,6
Швейцария . .	0,8	ГДР	2,8	България . . .	5,7
Холандия . . .	0,9	Италия	3,0	Турция	9,0
ОАР(Египет)	1,0	ЧССР	3,7	САЩ	10,0
Белгия	1,1	Гърция	4,5	СССР	11,2
Англия	1,4	Югославия . .	4,4	Канада	20,0
ГФР	1,6	Франция . . .	4,6	Аржентина . .	20,0
Китай	1,6	Полша	5,4	Австралия . .	30,0

Данните от горната таблица показват, че снабдеността с обработваема земя средно на човек в България е почти такава, каквато е в Румъния, Унгария и Полша; малко по-голяма е, отколкото в Югославия, Гърция и Франция; обаче е 2 до 4 пъти по-голяма, отколкото в ГДР, ГФР, Англия и други страни. От тези данни трябва да се направи извод пред учениците, че у нас има по-добри условия за получаване на по-голямо селскостопанско производство средно на глава от населението, отколкото в много други страни.

Необходимо е преподавателят да изясни пред учещите се още, че данните за снабденост с обработваема земя средно на глава от населението имат в известна степен относителен характер, защото не изразяват еквивалентни величини, а дават само голе-

¹ Т. Йорданов — Икономически проблеми на селското стопанство в Пазарджишко-Пловдивското поле и оградните му земи, Известия на Георг. и-тут при БАН, т. VII, С., 1963, стр. 122,168 и др.

² Изчисленията за снабдеността с обработваема земя са извършени въз основа на данни от Статистически годишник на НР България, С., 1962, стр. 540,541,565.

мината на обработваемата площ, без да изразяват нейното качество. Ето защо преподавателят трябва да изясни пред учениците и различията в качеството на разглежданата обработваема земя, която се пада средно на човек в различните страни.

Сравнителният метод трябва да се прилага, когато се разглеждат и различията в снабдеността с обработваема земя по територията на България, които са доста големи и имат важно икономическо значение. Например средно на трудоспособен кооператор се падат 21 дка обработваема земя, обаче в поречията на Арда, Струма, Места, в по-голямата част от Пазарджишко-Пловдивското поле, в част от долината на Янтра и на други места средно на трудоспособен кооператор се падат по 7 — 10 дка, а в Добруджа и в низините на Югоизточна България (Ямболско, Бургаско и др.) тя надвишава 30 дка.

Тази различна снабденост с обработваема земя има голямо значение за селското стопанство. Райони, в които снабдеността с обработваема земя е малка, имат благоприятни условия за отглеждане на трудоинтензивни земеделски култури, като тютюн, зеленчуци, ягоди, памук и други, тъй като тези култури се нуждаят от повече работна сила. Според данни от отчетите на ТКЗС за 1961 — 1963 г. за отглеждане на декар тютюн или зеленчуци са необходими 30—40 човекодни, за памук — 8, за царевича — 5, за слънчоглед — 2,2, а за житни култури — 1,2 човекодни. Ето защо райони с по-голяма снабденост на населението с обработваема земя са по-подходящи за отглеждане на по-малко трудоемки земеделски култури, като зърнени, храни, слънчоглед и други, а райони с по-малка снабденост с обработваема земя имат по-благоприятни условия (по отношение на трудовите ресурси) за производство на трудоемки земеделски култури, като тютюн, зеленчуци, ягоди и други. Разбира се, при тази специализация на районите трябва да се държи сметка не само за рационалното използване на трудовите ресурси, но и за наличните природни и икономически условия.

Чрез приложението на сравнителния метод по-добре се разкриват различията в снабдеността с обработваема земя средно на трудоспособен кооператор в отделните части от територията на страната, съпоставят се тези различия с трудоемкостта на отделните земеделски култури и по такъв начин учещите се получават по-трайни знания. Освен това чрез сравненията те разбират и една от причините за специализацията на селското стопанство в различните части от територията на нашата страна.

2. Използуване на сравнителния метод за изясняване количествените различия в селското стопанство на България. Много често съществените признаци на икономикогеографските явления или обекти имат количествен израз — брой на населението, количество на различните видове промишлено или селскостопанско производство, посевна площ, средни добиви от дка, брой на селскостопански животни и пр. За работата с количествените величини А. А. Селиевска правилно посочва: „ . . . трябва да се има пред вид, че абсолютните величини сами по себе си нищо не говорят на учещите се, ако не са изразени *относително* (курсив — Т. Й.), ако не са осмислени. Затова числените показатели трябва по възможност да се конкретизират, т. е. да се сравнят новите данни с вече известни факти от същия порядък и да се осмислят по пътя на достъпни разчети.“¹ Тази правилна мисъл все още е недостатъчно оценена нито в СССР, нито у нас, нито в други страни. Повечето от учебниците по икономическа география са препълнени с абсолютни числени данни, които малко ангажират мисълта, а натоварват главно паметта на учещите се и затова мъчно се запомнят, бързо се забравят и нямат голямо образователно значение при обучението. Методиката ни учи, че числените данни трябва да бъдат поднасяни на учещите се в закръглен вид, но това още съвсем не е достатъчно. За да бъдат цифрите лесно усвоими, за да натоварват не само паметта, но и за да ангажирват повече мисълта на учениците и за да имат по-голямо образователно значение, необходимо е те да бъдат конкретизирани, направени по-достъпни за усвояване и да осигуряват по-трайни познания. За постигане на тези цели важна роля може да играе приложението на сравнителния метод, съчетан с използването на специални, достъпни за учещите се разчети.

¹ А. А. Селиевская — О сравнителном методе в преподавании географии. География в школе, № 1, М., 1952, стр. 30—31.

Числените данни могат да бъдат направени по-достъпни и да имат по-голямо образователно значение, ако се приравняват към някаква по-известна и по-разбирана от учениците единица. Например в учебника за X кл. се посочва, че „... през 1939 г. в България е имало 4000 трактора, през 1963 г. техният брой надхвърля 54 000“¹.

Това сравнение показва напредъка в механизацията на селското стопанство на нашата страна, но то би било много по-понятно, ако се посочи, че броят на тракторите през 1963 г. (54 000, приведени към 15 к. с.) в сравнение с 1939 г. се е увеличил над 13 пъти. Това обаче не е достатъчно, за да разберат учениците степента на механизацията на нашето селско стопанство. По-убедителни са данните, че у нас са механизирани „... оран — 93%, сеитба — 91%, жътва — 86%“, както са посочени в учебника.

Не е достатъчно учениците да знаят степента на механизацията на селското стопанство само на нашата страна. Те трябва да си изяснят на какво равнище в това отношение е България в сравнение с другите страни. За целта не е необходимо да се дава броят на тракторите в различните страни, а тази величина трябва да се направи достъпна, като се посочи колко обработваема земя се пада на един физически или по-правилно на словен (приведен към 15 к. с.) трактор в отделните страни. В случая трябва да се изтъкне, че през 1963 г. на един трактор (физически) се падат обработваема земя: в България 1400 дка, в Турция 5500 дка, в Румъния 2000 дка, в Полша 2200 дка, в ГДР 500 дка, във Франция 220 дка, в Англия 150 дка, а в Холандия и ГФР — по 100 дка.² Ако такива данни бъдат анализирани от преподавателя чрез таблица, диаграма или най-правилно чрез картодиаграма, учениците ще могат да направят логичния извод, че селското стопанство в България е 4 пъти по-добре механизирано, отколкото в Турция, на по-високо равнище е, отколкото в Румъния и Полша, обаче е много по-назад в сравнение с по-напредналите в промишлено отношение страни, като ГДР, Франция, Англия, ГФР и др.

Когато се изучава животновъдството в България, вместо да се дава броят на различните видове селскостопански животни, който бързо се изменя и има малко образователно значение, по-правилно е да се борави със снабденост със селскостопански животни на 1000 души от населението. Такива величини са по-разбираеми, чрез тях могат да се правят по-резултатни сравнения с други страни или с отделните части от територията на страната, което има по-голямо образователно значение. Например трябва да се изясни, че у нас на 1000 души от населението се падат над 1200 глави овце, което е 10 — 15 пъти повече, отколкото в страните от Средна и Западна Европа. Чрез такива сравнения учениците по-добре разбират, че България е наистина овцевъдна страна.

Не е необходимо да се посочва колко тона месо или мляко произвежда България, обаче учениците трябва да знаят колко кг месо или колко литра мляко се падат средно на човек. Такива величини са по-понятни за учениците и по-ефективни за сравнения между различните райони или части от територията на страната или за сравнения с други страни. Важно е да се изясни, че средно на глава от населението у нас се произвеждат по около 140 л мляко, или почти както в Италия, доста повече, отколкото в Гърция (110 л), обаче значително по-малко, отколкото в страни с по-добре развито животновъдство, като Полша, ГДР, ГФР, Франция и др., където тази снабденост е по-голяма от 400 л. Тези големи различия трябва да бъдат разяснени пред учениците, като се отчете влиянието на климатичните условия, характерът на фуражната база, вътрешните пазари, индустриализацията на страните и пр. По такъв начин учениците ще получат трайни познания относно характера на животновъдството у нас и в други страни.

3. Използуване на сравнителния метод за активизиране познавателната дейност на учещите се. Сравнителният метод наред с другите методи на обучение спомага за активизиране познавателната дейност на учещите се. Каго сравняват еднакви или различни съществени белези на икономикогеографските процеси и обекти, уче-

¹ И. Пенков, М. Гловня, М. Паскова, Т. Христов — Икономическа география на България, Икономическа география на Съветския съюз, С., 1965.

² За капиталистическите страни изчисленията са извършени по данни от Мировая экономика и международные отношения, бр. 7, 1965 г., а за социалистическите страни — по разни източници.

щите се разширяват научния си кръгзор, но заедно с това те развиват способностите си да анализират, да съпоставят, да мислят логически, да разкриват причинни връзки и зависимости, да мислят абстрактно и да правят изводи и заключения. Например при изучаване производството на зърнени храни в България се посочва, че Дунавската равнина и Югоизточна България са житници на страната. За да разберат учещите се, че това наистина е така и че такава специализация на селското стопанство е в интерес за цялото народно стопанство, необходимо е да се направи сравнение по средни добиви от дка и по себестойност на 100 кг пшеница между различните части от територията на нашата страна. За целта трябва да се изтъкне, че в северозападната и северозточната част на Дунавската равнина, както и в низините в Югоизточна България средните добиви от дка са около 180 кг, а себестойността на 100 кг пшеница е 6 лв. Обаче в Рило-Родопската област добивите са само 80 кг, а себестойността на 100 кг пшеница е 16 лв. Тези сравнителни данни трябва да бъдат анализирани на картодиаграма, като се изяснят влиянието на: равнинния и леко хълмистия релеф, плодородните черноземни и канеленогорски почви, умерено континенталния климат, голямата снабденост с обработваема земя, механизацията и други в Дунавската равнина и в низините на Югоизточна България. По такъв начин учениците ще се убедят защо тези части от територията на страната дават високи добиви пшеница от дка и производство с ниска себестойност. От друга страна, ако се изясни влиянието на пресечения и с голяма надморска височина релеф, тънките и слабо плодородни почви, малката снабденост с обработваема земя, недостатъчната механизация и други в Рило-Родопската област, учениците ще се убедят защо там се получават малки добиви пшеница от дка и защо тя е с много висока себестойност.

По такъв начин чрез използването на сравнителния метод се спомага за активизиране на познавателната дейност на учещите се при усвояване на новия учебен материал. Но тази активност може да се постигне и при преговора, при систематизирането, затвърдяването и приложението на изучения материал. Когато се прилага сравнителният метод, учещите се си припомнят вече изучен материал, осмислят го, конкретизират го, научават се да прилагат придобитите познания и по такъв начин се повишава изобщо равнището на обучението.

4. Използуване на сравнителния метод за идейно-политическото възпитание на учещите се. При приложението на сравнителния метод се създават много и разнообразни благоприятни условия за възпитание на учещите се в социалистически дух. Например, когато се сравняват характерът и равнището на селскостопанското производство на България при капитализма и социализма, като логическа и непринудена последица от обяснението на фактическия материал изпъкват големите преимущества на социализма. Също така, като се посочва, че през 1965 г. в сравнение с равнището при капитализма тракторите в България са се увеличили 16 пъти, употребата на химически тор на дка е нараснала повече от 15 пъти, напояваните площи са се увеличили повече от 20 пъти и т. н., учениците се убеждават, че при социализма механизацията и химизацията на селското стопанство не само са получили много по-високо равнище на развитие, отколкото при капитализма. Те разбират, че това е възможно само благодарение на преимуществата на социалистическата икономическа система.

Когато се сравнява селското стопанство на България със селското стопанство в капиталистически страни, като Турция и Гърция, които по степен на развитие бяха на еднакво равнище с нашата страна при капитализма, още по-релефно изпъкват преимуществата на социализма. Например, когато се запознават учещите се със средните добиви от дка от различните видове земеделски култури, необходимо е да се прави сравнение не само с положението им при капитализма у нас, но и с добивите в съседните ни и в други капиталистически страни. Средните добиви пшеница от дка у нас в сравнение с 1939 г. са се увеличили с 80%, в Гърция с 50%, а в Турция с 10%. През същия период съответните добиви кравица у нас са увеличени със 100%, в Гърция с 80%, в Турция с 20%. Средният млеконадой от фуражна крава у нас се е увеличил 3 пъти и е по-голям, отколкото в Гърция с 50% и от Турция със 100%.¹

¹ Когато се правят сравнения с развити капиталистически страни, трябва непременно да се отчита съответното им равнище през 1939 г., защото тогава средните добиви пшеница в Англия и Германия са били над 230 кг, в Белгия — 275 кг, а в Холандия — над 320 кг.

Тези и много други сравнения непринудено убеждават учещите се в преимуществата на социализма пред капитализма в областта на селското стопанство, а това съдействува за правилното им идейно-политическо възпитание, за изграждане на социалистически мироглед.

Използването на сравнителния метод създава необходимите условия за възпитаване на учещите се в дух на социалистически патриотизъм. Затова е необходимо да бъдат правилно изтъквани нашите достижения в областта на селското стопанство, като бъдат сравнявани със съответните резултати в други страни по земното кълбо. Например, когато се изучава растениевъдството, трябва да се правят сравнения между България и другите страни по производство на глава от населението на домати, грозде, тютюн и др. Ето и материалите за едно такова сравнение.

Таблица 4

Средногодишно производство на домати на глава от населението през 1961 — 1963 г.¹

Страна	Домати средно на човек в кг	Страна	Домати средно на човек в кг
България	91	Унгария	23
Гърция	60	Румъния	23
Италия	55	Холандия	22
Израел	44	Югославия	15
Испания	41	Полша	7
САЩ	24	Франция	6

Когато под ръководството на учителя учещите се анализират сравнителни еквивалентни данни от горната таблица, те разширяват, от една страна, познанията си за географията на производството на домати по земното кълбо, затвърдяват старите си знания, конкретизират ги и правят правилния извод, че по производство на домати средно на глава от населението България заема решително първо място в света и надминава такива страни с благоприятни условия за производство на домати като Гърция, Италия, Испания, Франция и др. От друга страна, учениците се убеждават, че у нас се произвеждат средно на човек четири пъти повече домати, отколкото в САЩ, които имат силно развито селско стопанство. А това спомага много за възпитанието им в социалистически патриотизъм, в събуждане и укрепване на националната гордост.

От приведените и от още много други доводи и примери трябва в заключение да се подчертае, че сравнителният метод не трябва повече да се подценява, а трябва да намери достойно място и в учебниците, и в преподаването, защото чрез неговото използване ще се съдействува за подобряване на обучението по икономическа география. Този метод, както и останалите учебни методи трябва да се използват в обективно необходимата доза, за да се държи будно съзнанието на учещите се през целия процес на обучението. Прекаляването с който и да е от учебните методи, включително и със сравнителния метод, притъпява вниманието на учещите се.

¹ Изчисленията са извършени въз основа на данни от Статистически годишник на Народна република България, С., 1964 г., стр. 583, и данни от Статистически справочник на НР България, С., 1965 г., стр. 224.